

УДК 371.71(083.71)(438)

Лариса СЛИВКА

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПРОБЛЕМИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ: ТЛУМАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ "ЗДОРОВ'Я" У ПОЛЬСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена аналізу тлумачень поняття "здоров'я". Представлено моделі і концепції здоров'я, які найчастіше актуалізуються у працях польських дослідників. Зроблено висновок про багатогранність, різнобічність та дискусійність феномена здоров'я.

Ключові слова: здоров'я, категорія, Польща, благополуччя, холистичний підхід, концепції, моделі.

L. Slyvka. The categorical apparatus of health-preservation education's problem: the interpretation of the definition "health" in the polish scientific literature. The article is dedicated to analysis of interpretations of the concept of "health". We presented models and concepts of health that are updated most frequently in the scientific works of Polish researchers. We had made the conclusion about the diversity and versatility of health phenomenon, and also that the subject is very moot.

Keywords: health, category, Poland, well-being, holistic approach, concepts, models.

Л. Сливка. Категориальный аппарат проблемы здоровьесберегающего воспитания: толкование дефиниции "здоровье" в польской научной литературе. Статья посвящена анализу толкований понятия "здоровье". Представлено модели и концепции здоровья, которые наиболее часто актуализируются в работах польских исследователей. Сделано вывод о многогранности, разносторонности и дискуссионности феномена здоровья.

Ключевые слова: здоровье, категория, Польша, благополучие, холистический подход, концепции, модели.

Мета: визначити найтипівіші підходи до тлумачення категорії "здоров'я" у польській науковій літературі з метою увиразнення смислової структури дос-

лідження проблеми здоров'язбережувального виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Безальтернативною стратегією виживання людства є здоров'яорієнтований імператив, який передбачає формування у кожного жителя Землі знань про здоров'я та уявлень про його цінність і на цій основі відповідної поведінки.

Вітчизняна здоров'язбережувальна педагогіка спрямована на об'єктивне вивчення позитивного зарубіжного досвіду у сфері промоції здоров'я через освіту з метою використання його в навчальних закладах сучасної України.

Важливим складником розв'язання проблеми оптимізації й модернізації здоров'язбережувальних виховних впливів у педагогічній теорії та практиці є поточення (в ідеалі – уніфікація) визначення феномена "здоров'я", творчо-критичне осмислення його найважливіших ознак. У цьому контексті цікавими для аналізу бачаться оригінальні "версії" польських учених.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема дефінування "здоров'я" посідає важливе місце в дослідженнях вітчизняних науковців (О. Бельорін-Еррера, Т. Бойченко, В. Бобрицька, В. Оржеховська, Л. Лукаш, О. Міхєєнко). Між тим, праць, де цілісно і ґрунтовно висвітлювався б зарубіжний контент операціоналізації досліджуваної категорії, є вкрай обмаль. Навіть у перших, більш-менш ґрунтовних, спробах вивчення досвіду Республіки Польща щодо організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів (Т. Єрмакова, В. Єфімова, І. Мордвінова), власне вивчення тлумачень здоров'я у польському науковому просторі є поверхневим і фрагментарним.

Виклад основного матеріалу. Вивчення категорії "здоров'я" відбувається у різних, часто-густо відмінних, площинах (натурфілософських, психосоматичних, антропологічних, соціокультурних,

дуалістичних, інших). Феномен здоров'я визнано філософською категорією, яку аналізують за онтологічним, лінгвістичним, когнітивним, епістемологічним, феноменологічним, холистичним, детерміністським підходами (таблиця 1).

Логічно припустити, що характеристики здоров'я, представлені у працях польських дослідників, корелюються із загальними тенденціями світової наукової спільноти у цій сфері. Разом з тим здійснений аналіз праць учених Польщі засвідчив оригінальні аналітико-критичні дискусії щодо актуалізованих у науковій літературі концепцій здоров'я. Тому, основою структури статті є тези, у яких у загальних рисах представлено сутність парадигм здоров'я, найчастіше актуалізованих у наукових (зарубіжних та вітчизняних) розвідках. У межах цієї структури висвітлено найбільш типові позиції польських вчених щодо кожної "тези".

Теза 1. Здоров'я є предметом рефлексії філософів, лікарів, соціологів, психологів та інших спеціалістів, розглядається з різних, іноді діаметрально протилежних позицій [5, 17]. Розуміння здоров'я залежить від розвитку наукових знань, доступних методів і технологій вивчення, кола досліджуваних проблем та соціально-культурного досвіду дослідника [3, 15]. Тож не дивно, що в науковому просторі існує близько 300 визначень дефініції "здоров'я" [4, 318], кожна з яких віддзеркалює багатогранність, неоднозначність та дискусійність означеного поняття [1, 41; 2, 71–73].

За словами Б. Войнаровської (B. Woynarowska) та М. Соколовської (Maria Sokołowska), до сьогоднішнього дня не вдалося випрацювати дефініції, яка могла б задовольнити усіх [18, 10]. Таку відсутність одного правильного "набору істинних знань" про здоров'я Я. Домарадський (J. Domaradski) називає "пануванням значеннєвого плюралізму" [8, 5]. У свою чергу, автори збірної праці "Тіло і здоров'я у суспільстві консумпції" (редактор З. Мелосік (Z. Melosik)) трудність у формулюванні єдиної оста-

Таблиця 1

Філософські підходи та площини аналізу феномена здоров'я

Підхід	Площина аналізу феномена здоров'я
Онтологічний	Здоров'я як необхідна умова буття людини (відновлення здоров'я кожного громадянина зокрема і населення загалом є умовою виживання та повноцінної життєдіяльності людського суспільства)
Лінгвістичний	Здоров'я як лінгвістична категорія, яка є в усіх мовах світу
Когнітивний	Здоров'я як результат продукування-накопичення людством ідей, гіпотез, концепцій, законів, закономірностей, принципів, теорій, методів, методик
Епістемологічний (гносеологічний)	Здоров'я як предмет вивчення медицини, гігієни, антропології, соціології, психології, педагогіки, валеології, етнології; приведення у відповідність сформованих раніше уявлень про те, що є здоров'ям людини із сучасним рівнем вимог науки і практики (тобто на новому методологічному, теоретичному та емпіричному рівнях)
Феноменологічний	Здоров'я як багатомірний і цілісний феномен взаємоузгодженої життєдіяльності людини; стан, явище і процес
Холістично-детерміністський	Здоров'я як єдність його складових-благополуччя (фізичного, психічного, соціального, духовного, емоційного, інтелектуального, ін.), які є взаємозумовленими, між ними можна встановити причинно-наслідкові зв'язки

Складено на основі: [3, 16].

точної дефініції пояснюють суб'єктивністю здоров'я та соціальними детермінантами його конструкції [7]. До розуміння специфічності проблеми операціоналізації категорії "здоров'я", пов'язаної із соціокультурними аспектами, наближає стаття Я. Домарадського "Про дефініції здоров'я і хвороби". З-посеред причин неможливості створення остаточного тлумачення здоров'я учений виокремлює відсутність універсального індикатора і наводить приклад постійної мінливості останнього, як-от: смертність, захворюваність, хронічні хвороби, якість життя, ін. [8, 10]. Співзвучними в контексті неуніверсальності здоров'я як певної норми для всіх людей вважаємо міркування М. Соколовської (Magdalena

Sokolowska). Дослідниця зазначає, що здоров'я не є абстрактним, статичним та відірваним від певних умов феноменом: приміром, окреслення конкретно людиною свого стану як "здоров'я" залежить від особистого досвіду, віку, статі, професії, родинної ситуації, інше цієї людини; до того ж здоров'я є змінним, неоднаковим щодо його розуміння і трактування з позиції часових меж, географії та історії [17].

Теза 2. У процесі пошуків "одностайного" трактування здоров'я з'явилася класифікація різних його концепцій, яку в науковій літературі названо "моделі здоров'я" (див. таблицю 2).

Номінальним "примиренням" протистояння різних підходів вважають вер-

сію, задекларовану в статуті Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, де здоров'я подається як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки як відсутність захворювань чи фізичних дефектів. Додамо, що в сучасних документах ВООЗ наголошується на необхідності доповнити визначення здоров'я також духовним аспектом [12, 72–73], що наблизить "воозівську" модель до холістичної.

Грунтовне вивчення дефінувань та моделювання здоров'я надibuємо у працях згаданого вище Я. Домарадського [8; 9]. На основі аналізу великої кількості наукових розвідок автор зробив висновок про те, що поняття здоров'я пройшло певні етапи розвитку (здоров'я як:

Таблиця 2

Моделі здоров'я

Назва моделі	Характеристика здоров'я
Біомедична (функціональна)	Здоров'я визначають тільки за медичними ознаками, як-от: відсутність захворювань та їхніх симптомів, органічних порушень і суб'єктивних відчуттів нездоров'я
Біосоціальна (соціомедична)	Біологічні та соціальні ознаки здоров'я розглядаються в єдності: здоров'я ? це стан організму, який забезпечує повноцінне й ефективне виконання людиною соціальних ролей; наявність хронічних захворювань не є перешкодою для гармонійного фізичного розвитку та високої працездатності
«Воозівська»	Фізичне, душевне і соціальне благополуччя, а не тільки відсутність захворювань чи фізичних дефектів
Холістична	Фізичне, соціальне, емоційне, інтелектуальне, духовне, благополуччя
Соціоекологічна	Здоров'я характеризують як потенціал та динамічну рівновагу, гармонію між розумом, тілом та духом, яка для кожного є унікальною і дефінується кожним індивідуально
Ціннісно-соціальна (соціально-психологічна)	Здоров'я розглядається як право, соціальна цінність, необхідна умова повноцінного життя людини, її ефективної діяльності та соціального життя, щастя

Складено на основі: [3, 16–17; 9, 409–415].

відсутність хвороби, біопсихосоціальне благополуччя, стан рівноваги, функція, соціальна роль, здатність до адаптації, цінність, капітал) і стало прерогативою не лише медицини: у сучасних концепціях на розуміння здоров'я впливають великою мірою соціально-культурні та аксіологічні чинники [8, 6; 9, 417].

Сутність відмінностей між моделями здоров'я Я. Домарадський вбачає у протилежних концепціях представлення даної категорії. Так, "біомедичне" трактування здоров'я – відсутність хвороби – є негативним, оскільки, на думку науковця, окреслює його як "антитезу" хвороби [9, 409]. "Негативність" означеного вище визначення може бути пояснена ще й тим, що здоров'я тут інтерпретується як щось аморфне й осмислюється у смисловому ряді понять "нездужання" – "хвороба" – "лікування" – "медицина". На протигагу цьому, у визначеннях біосоціальної та холістичної моделей здоров'я узгоджується із смисловим рядом категорій "можливість" людини – її "здібність пристосуватися до оточуючого світу" – її "фізичні і психічні ресурси" – її "потенціал". "Позитивні" трактування здоров'я синонімізуються із термінами "благополуччя", "уміння давати собі раду" (із труднощами та змінами), "здатність" (адаптовуватися, пристосовуватися до умов середовища), "ефективність" (функціонування у суспільстві) [8, 17; 9, 408].

Відмінності моделей здоров'я Я. Домарадський розглядає також крізь призму "статичності-динамічності": приміром, у біосоціальної та холістичної моделях феномен здоров'я постає як статичне ("стан"), у соціоекологічній – як динамічне ("процес") явище [8, 6; 9, 417].

Цивілізаційні зміни, які призвели до масового розповсюдження хронічних захворювань, психічних розладів, неповносправності і, так званих цивілізаційних хвороб, актуалізували необхідність випрацювання нового трактування здоров'я, у якому ширше враховувалися б соціальна і середовищна перспективи. Це, за словами Я. Домарадського, сприяло започаткуванню соціоекологічної моделі здоров'я, у якій останнє асоціюється з потенціалом, гармонією між розумом, тілом і духом [9, 411].

Теза 3. Наявність "моделей" не розв'язує проблеми уніфікації визначення здоров'я, оскільки в кожній з концепцій є "своя" версія останнього. З цієї причини кожна модель, а точніше, викладена в ній версія здоров'я, час від часу, піддається критиці з боку теоретиків і практиків.

Так, критикуючи, приміром, біоме-

дичну модель, Е. Коженівська (Е. Kozeniowska) вважає, що "звуження" здоров'я тільки до суб'єктивних відчуттів нездоров'я та органічних порушень є недопустимим, оскільки саме на цю концепцію здоров'я орієнтуються у своїй практичній діяльності лікарі [13, 469].

Цитуючи низку зарубіжних авторів (Daniel Callahan, Jozeph Balog, Rodolfo Saracci), Я. Домарадський не погоджується з тим, щоб послуговуватися терміном "здоров'я" як метафорою для щастя, доброго самопочуття чи здатності до продуктивного і щасливого життя (такі характеристики здоров'я присутні у ціннісно-соціальній моделі), ототожнювати їх. Учений вказує на те, що, приміром, добре життя не завжди є тим самим, що мають на увазі під добрим здоров'ям. Власне, хороше здоров'я, самопочуття, благополуччя і фізична ефективність, зазначає автор, є просто невеликим (і не завжди найважливішим) компонентом доброго життя. Більше того, наскільки хвороба може бути джерелом людського нещастя, настільки ж її відсутність (тобто здоров'я) не обов'язково зробить людину щасливою [9, 411].

Досить часто в наукових колах піддається критиці й одне з найбільш популярних трактувань – "воозівське". Так, Р. Гіль (R. Gil), А. Дзедзичко (A. Dziedziczko) і Т. Кулік (T. Kulik), критикуючи "статичність" здоров'я у цій концепції, зазначають, що останній бракує врахування динаміки процесу здоров'я, яку в новочасній літературі окреслюють "динамічною рівновагою" [11, 252; 15, 17].

З позицій потенційності й динамічності здоров'я виступає уже як щось "середнє" між станом оптимального благополуччя (якого априорі неможливо досягти) і дискомфортом (станом хвороби із зривом адаптації, дисгармонією між фізіологічними, психологічними, соціокультурними, духовними і середовищними чинниками). Подібне розуміння свого часу запропонував видатний соціолог медицини Аарон Антоновський [6], який, на протигагу патологічній (біомедичній) моделі, обстоював версію пошуку джерел здоров'я. Питання "Чому люди хворіють?" радив замінювати іншим – "Чому попри низку патогенних чинників багато людей залишається у стані хорошого здоров'я?". Відкидаючи "статичне" розуміння здоров'я, вважав, що нормальним станом функціонування людини є стан "динамічної рівноваги" між здоров'ям і хворобою (цитовано за: [18]).

М. Ковальський (M. Kowalski) і А. Гавел (A. Gawe?) зазначають, що в "динамічній" концепції здоров'я виступає уже не станом, а процесом, який змінюється, людина ж розглядається як система пов'язаних і взаємозалежних між собою частин, що знаходиться у межах більшої системи соціального та екологічного середовища [14, 23].

Критики "воозівського" тлумачення здоров'я вказують також на методологічні помилки цієї версії. Так, Р. Дубос (R. Dubos) вважає неприпустимим трактування одного "незрозумілого" поняття (здоров'я) через інше незрозуміле поняття (благополуччя) [10]. Співзвучними у цьому контексті є висновки Е. Коженівської, яка піддає критиці поняття "біопсихосоціальне благополуччя". На думку дослідниці, воно є абстрактним, має теоретично-узагальнений характер визначення здоров'я і важко піддається конкретизації [13, 469].

У своєму чергу, П. Охман (P. Ochman) характеризує "воозівське" трактування ілюзорним та утопічним, оскільки самі терміни "фізичний", "психічний" і "соціальний", які у визначенні "виконують роль" складників здоров'я, мають досить загальне значення [16, 229]. Учений піддає також сумніву можливість операціоналізації концепції здоров'я, представленій у холістичній моделі (принагідно зазначимо, що цією версією широко послуговуються у науковій, а надто педагогічній, літературі). П. Охман вважає, що доповнення досить складної багатовимірної "фізично-психічно-соціальної" структури здоров'я ще емоційним, інтелектуальним та духовним компонентами робить тлумачення і розуміння поняття здоров'я майже неможливим [16, 221].

Теза 4. У працях фізіологів, педагогів, лікарів, гігієністів одностайно превалює думка про безперспективність суто медичного підходу в розв'язанні проблеми оздоровлення людини. Власне, зміна способу життя є у багатьох випадках достатньою умовою, сприятливою для покращення здоров'я, адже людський організм розглядається як система, що здатна саморегулюватися і самовідновлюватися [5, 14].

Відтак широкої популярності набуває парадигма, у межах якої здоров'я детермінується низкою причин, з-посеред яких найбільше значення приписують стилю життя або біхевіоральній активності (поведінці), пов'язаній із здоров'ям. Характерною особливістю новочасних моделей здоров'я є, за словами Я. Домарадського, осуб'єктнення здоров'я,

що пов'язане насамперед з актуалізацією особистої відповідальності людини за власне здоров'я [8, 6].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи, можемо сказати, що, незважаючи на неповноту і незавершеність формулювань поняття "здоров'я" з позиції адекватності їх реаліям навколишнього життя, попри відсутність згоди щодо семантичних значень і онтологічного статусу, наявні концепції та дефініції здоров'я відображають конкретний поступ людства у формуванні та розумінні наукових теорій і слугують організації й упорядкуванню існуючих знань про здоров'я. Важливим досягненням бачиться доповнення-збагачення уявлення про здоров'я психологічними і соціальними вимірами. Незаперечним є те, що всі версії здоров'я мають фундаментальне значення для проектування людиною своєї поведінки у смислі "для збереження здоров'я".

Існуючі в науковому просторі негативно-позитивні, об'єктивно-суб'єктивні, якісно-кількісні, функціонально-адаптаційні, інші підходи до здоров'я польські вчені трактують як увиразнення домінуючих у суспільстві ідей на тему "чим здоров'я повинно бути". Попри дискусійність визначення здоров'я, воно розглядається науковцями як феномен, що не є постійним і незмінним, як складний динамічний процес, який потребує постійної уваги і дотримання відповідного способу життя.

Перспективними напрямками для майбутніх наукових розвідок вважаємо вивчення превентивного підходу до здоров'я, який пов'язаний із необхідністю підтримувати певний рівень резерву адаптаційних можливостей, а також скороченням втрат здоров'я шляхом виключення факторів ризику. Аналіз категорії "здоров'я" з позиції його залежності від свідомої, належно спланованої оздоровчої діяльності індивіда сприятиме увиразненню смислової структури дос-

лідження проблеми здоров'язбережувального виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бельорін-Еррера О. М. Аналіз дефініції "здоров'я" в контексті взаємозв'язку людини з оточуючим середовищем / О. М. Бельорін-Еррера, Г. О. Позднякова // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження І. І. Мечнікова / [за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка]. – ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – С. 40–43.
2. Булич Е. Г. Валеологія. Теоретичні основи валеології: [навч. посіб.] / Булич Е. Г., Муравов І. В. – К. : ІЗМН, 1997. – 224 с.
3. Ващенко О. М. Формування умінь і навичок здорового способу життя учнів 1–4 класів шкіл-інтернатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / О. М. Ващенко. – К., 2007. – 21 с.
4. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Міхесенко О. І. Валеологія: Основи індивідуального здоров'я людини: навчальний посібник / О. І. Міхесенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Суми : Університетська книга, 2010. – 448 с.
6. Antonovski A. Rozwiklanie tajemnicy zdrowia – Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować / Aaron Antonovski. – Warszawa : Fundacji Instytutu Psychiatrii i Neurologii, 2005. – 195 s.
7. Cialo i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji / Pr. zbior. pod red. Zbyszka Melosika. – Torun-Poznan : Edytor, 1999. – 300 s.
8. Domaradzki Jan. O definicjach zdrowia i choroby / Jan Domaradzki // Folia Medica Lodziensia. – 2013. – 40/1. – SS. 5–29.
9. Domaradzki Jan. O skrytosci zdrowia. O problemach z konceptualizacja

pojecia zdrowie // Hygeia Publick Health. – 2013. – 48(4). – SS. 408–419.

10. Dubos Rene. Miraze zdrowia. Utopie, postep i zmiany biologiczne / Rene Dubos. – Warszawa : Panstwowy Zaklad Wydawnictw Literackich, 1962. – 251 s.

11. Gil R. Pojecie swiadomosci zdrowotnej, zdrowia i choroby / R. Gil, A. Dziedziczko // Zdrowie Publiczne. – 2004. – 114(2). – SS. 250–255.

12. Heszen Irena. Psychologia zdrowia / Irena Heszen, Helena Sek. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. – 371 s.

13. Korzeniowska Elzbieta. O zdrowiu i jego definicjach / E. Korzeniowska // Zdrowie Publiczne. – 1988. – 99(9). – SS. 465–471.

14. Kowalski Mirosław. Zdrowie – wartosc – edukacja / Mirosław Kowalski, Anna Gawel. – Krakow : Impuls, 2007. – 239 s.

15. Kulik Tereza Bernadetta. Koncepcje zdrowia w medycynie // Zdrowie w medycynie i naukach społecznych / [red. Tereza Bernadetta Kulik, Irena Wronska]. – Stalowa Wola : Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej, 2000. – SS. 15–38.

16. Ochman P. Socjologiczna interpretacja definicji zdrowia WHO: implikacje teoretyczne i praktyczne // Studia Socjologiczne. – 1986. – 2(110). – SS. 217–230.

17. Sokolowska Magdalena. Granice medycyny. – Warszawa : Omega, 1980. – (Seria wydawnictwa Wiedza Powszechna). – 210 s.

18. Woynarowska Barbara. Koncepcja i zasady tworzenia szkoły promującej zdrowie / Barbara Woynarowska, Maria Sokolowska // Edukacja zdrowotna i promocja zdrowotna w szkole. Wydanie specjalne. – Warszawa : Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2006. – SS. 9–48.

Стаття надійшла 2.02.2017 р.